

Marta Wójcicka

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID 0000-0002-9846-9776

Edyta Manasterska-Wiącek

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID 0000-0003-4998-9668

Czego nie wolno? System aksjonormatywny dziecka w czasach pandemii (na podstawie wypowiedzi dzieci)

**What is not allowed? Axionormative system of a child in times
of a pandemic (based on children's statements)**

Abstract: The article is an attempt to analyze the reception of elements of axionormative order by children. Based on research conducted among school children and their answers to the questions: what is not allowed? and: what is not allowed during a pandemic, we try to reflect on the durability and changeability of the axionormative order in the eyes of children during a pandemic. We focus on the analysis of one act of speech, i.e. the prohibition, because it contains *expressis verbis* verbalized anti-values, and at the same time presupposed values and social expectations towards a child. The study was conducted at the turn of 2020/21 (December-April), it was carried out using the snowball method, consisting in the accumulation process. The interview questionnaire consisted of 20 open-ended questions. As a result of the study, we have assembled a research body consisting of 106 interviews. The analysis showed that the statements of children are dominated by two subsystems of the axiological system: general, concerning all members of the society and binding regardless of changes and time conditions, and propagated by the family, school and media, binding in a specific period of a child's

life (preschool, school age) or at a specific time of socio-political transformations (e.g. during a pandemic or a women's strike in Poland).

Keywords: children, axionormative system: general, propagated, perceived, verbalization, pandemic.

Wprowadzenie

System, lub inaczej ład, aksjonormatywny obejmuje wartości i normy mające na celu regulację wzajemnych interakcji, zachowań, dążeń do realizacji różnych celów. Jest elementem ładu kulturowego, w obrębie którego znajdują się podzielane w danym społeczeństwie normy, zasady i wartości (Dyczewski, 1993, s. 37). Są one przekazywane w procesie socjalizacji bezpośrednio w postaci nakazów, zakazów, instrukcji lub pośrednio – poprzez różnego rodzaju teksty kultury, które ukazują i utrwalają określony obraz świata oraz wzorce zachowań przyjętych i akceptowanych w danej kulturze lub przeciwnie – odrzucanych i krytykowanych przez daną grupę społeczną. W niniejszym artykule skupiamy się na kwestii recepcji elementów ładu aksjonormatywnego przez dzieci, stawiając pytanie: czego nie wolno? Oraz: czego nie wolno w czasie pandemii, próbując zastanowić się nad trwałością i zmiennością ładu aksjonormatywnego w czasie pandemii w oczach samych dzieci. Skupiamy się na analizie jednego aktu mowy, czyli zakazu, ponieważ zawiera on werbalizowane *expressis verbis* antywartości, a jednocześnie presuponowane wartości oraz oczekiwania społeczne wobec dziecka. Zanim przejdziemy do analizy wypowiedzi dzieci na temat zakazów społecznych przekazywanych w tzw. normalnych czasach i w czasie pandemii Covid-19, przybliżymy ujęcia teoretyczne, które przyświecały naszym badaniom.

Struktura ładu aksjonormatywnego

Strukturę ładu aksjonormatywnego w postaci trójstopniowego, zhierarchizowanego systemu – na podstawie koncepcji Floriana Znanieckiego – przedstawia Ewa Budzyńska. Na ład ten „składają się:

a) nadrzędny **instytucjonalny** system (ład) etyczny (ideologiczny), powiązany z obowiązującym w danym społeczeństwie systemem etycznym (np. religijnym – islamskim, katolickim, itp.),

b) aksjonormatywny system społecznie uznawany za **obowiązujący** (podzielany, świadomościowy), na który składają się elementy systemu etycznego (ideologicznego), ale i zinstytucjonalizowane w danym społeczeństwie wzory wartości i norm (także obyczajowych),

c) aksjonormatywny system realizowany, czyli układ wartości i norm odczuwanych (jeśliby zastosować ujęcie Ossowskiego) i faktycznie realizowanych w życiu codziennym. O ile pierwsza sfera przynależy do etyki, o tyle druga i trzecia – do moralności (Budzyńska, 2012, s. 12-13).

Przedmiotem naszej analizy są dwa pierwsze systemy – instytucjonalny oraz obowiązujący, które zauważają i podkreślają w swoich wypowiedziach dzieci, jest on deklaracyjny. System realizowany nie jest możliwy do rekonstruowania na podstawie wypowiedzi dzieci, a więc pozostaje poza polem naszych zainteresowań w tym artykule.

Koncepcja powyższa została uzupełniona przez Janusza Mariańskiego, który zaproponował normatywno-instytucjonalny model badania moralności (Mariański, 2006, s. 258–262). Obejmuje on kilka powiązanych ze sobą submodeli: ogólny, propagowany, percypowany, akceptowany oraz realizowany. **Model ogólny** charakteryzuje się trwałością i względną niezmiennością, powiązany jest z określonym systemem aksjologicznym. **Model propagowany** rozpowszechniany jest przez „oficjalne i sformalizowane kanały informacyjno-komunikacyjne w formie konkretnej, dostosowanej do potrzeb o aktualnej sytuacji społecznej, w formie szczegółowych ideałów wychowawczych i wzorów osobowych” (Mariański, 2006, s. 261). **Model percypowany** zawiera te elementy modelu propagowanego, które są przez ludzi odbierane i uświadamiane w mniej lub bardziej wyraźny sposób. Treści przyjęte mogą być z kolei zaakceptowane lub odrzucone. **Akceptowany model** moralności dotyczy treści przekazywanych, z którymi jednostka zgadza się i które przyjmuje za swoje jako normy regulujące jej codzienne postawy. **Realizowany model** moralności wyraża się w formie powtarzających się zachowań ludzkich. (Mariański, 2006, s. 262).

Który z powyższych modeli odnaleźć można w wypowiedziach dzieci? Czy ulegają one zmianie w czasach pandemii? Na te pytania spróbujemy odpowiedzieć na podstawie przeprowadzonych przez nas badań.

Opis badania

Badanie na temat świadomości dzieci na temat pandemii COVID-19 zostało przeprowadzone na przełomie 2020/21 roku (grudzień-kwiecień). Badaniami zostały objęte dzieci od 6. do 13. roku życia. Badanie było anonimowe, udział w nim był dobrowolny. Zostało przeprowadzone z wykorzystaniem metody kuli śnieżnej, polegającej na procesie akumulacji. Zdecydowałyśmy się na zastosowanie jej, ponieważ zależało nam na tym, by badania przeprowadzili sami rodzice. Kilkanaścioro wyłonionych losowo rodziców zostało więc poproszonych o przekazanie prośby o przeprowadzenie wywiadu

kolejnym znajomym rodzicom. Wszyscy otrzymali od nas krótką instrukcję przeprowadzenia wywiadu z dzieckiem z prośbą o nagranie audio lub video albo spisanie odpowiedzi dziecka. Przygotowany przez nas kwestionariusz wywiadu składał się z 20 pytań otwartych, dotyczących zarówno wiedzy dziecka o koronawirusie, pandemii, epidemii, zakazów sanitarnych, jak i jego oceny ostatniego roku życia, a także samopoczucia w czasie pandemii covid-19. Z tego względu ważne było dla nas, by badania przeprowadzili sami rodzice, którzy – zakładamy – mają najlepszy wgląd w emocje dziecka, a ponadto badanie mogło przebiegać przy pełnej otwartości dzieci. W wyniku badania zgromadziłyśmy korpus badawczy składający się ze 106 wywiadów.

System aksjonormatywny dziecka rekonstruujemy na podstawie odpowiedzi dzieci na pytanie: Czego nie wolno robić? Pytanie było już *a priori* prowokacyjne. Pytając o to, czego nie wolno robić, chcieliśmy sprawdzić, czy bez nakierowania skojarzeń na koronawirus, dzieci będą mówiły o obostrzeniach, które w dobie pandemii dotyczą ich na co dzień, czy raczej skupią się na zakazach typowych dla dzieci w takim wieku (respondenci w wieku 6-13 lat). W odpowiedzi na nasze pytanie, które, jak zaznaczono, nie sugerowało odniesienia do pandemii czy koronawirusa, mniej więcej połowa dzieci wymieniała rozmaite zakazy, niewłaściwe zachowania, towarzyszące rozwojowi człowieka. Zebrane odpowiedzi są istotne również w kontekście wirusa COVID-19, dotyczą bowiem rozumienia przez dzieci w obecnej dobie „zakazu”. Ogłoszenie pandemii wiązało się automatycznie z wieloma ograniczeniami. Sam fakt, że połowa dzieci predykatyw „nie wolno” kojarzyła jednoznacznie – z pandemią – świadczy o przeniesieniu ciężaru poczucia obowiązku i działania w określonym rygorze związanym głównie z koronawirusem. Przegląd wymienianych przez dzieci niemoralnych czy niekulturalnych zachowań pokazuje też, jak młodzi ludzie, którzy mają się podporządkować nowym obowiązkom w dobie pandemii, spostrzegają naruszenie norm, na co zwracają uwagę i jak w taką świadomość mogą się wpisywać „nietypowe”, nowe obostrzenia.

System aksjonormatywny dzieci

Zgromadzona na podstawie wypowiedzi dzieci lista nienormatywnych zachowań, jest imponująca. Dzieci to baczni obserwatorzy, świadomi uczestnicy kultury, którzy dobrze wiedzą, czego nie należy robić. Dokonałyśmy syntezy wymienianych przez dzieci czynów zakazanych i „antywartości”. Odpowiedzi zostały ułożone w kolejności występowania, pojedyncze zaś – alfabetycznie.

¹ Badania mają charakter jakościowy, nie ilościowy.

Pytanie: Czego nie wolno robić?

- bić (13 odpowiedzi²),
- kraść (+ niszczyć cudzą prywatność) (10),
- przeklinać (+³ mówić brzydkich słów, używać wulgarnych słów poniżej 18 lat, odnosić się wulgarnie do innych osób) (10),
- zabijać (+ mordować) (7),
- kłamać (+ okłamywać bliskich i przyjaciół) (6),
- spożywać alkoholu (5),
- wrzeszczeć (+ krzyczeć) (4),
- grozić (3),
- palić papierosów (+ palić papierosów w miejscach publicznych) (3),
- przezywać (3),
- przeszkadzać (2),
- szarpać (2),
- ściągać na lekcji (2),
- popełniać samobójstwa (2),
- długo grać na komputerze (2),
- znęcać się nad zwierzętami (2),
- wagarować (2),
- źle się zachowywać (2),
- łamać prawa (2),
- bawić się w piłkę na dachu,
- bez pytania otwierać kominka, gdzie pali się ogień,
- hejtować,
- brać narkotyków,
- brać używek,
- ciągnąć za włosy,
- dłubać w nosie,
- dotykać piekarnika i ognia,
- dzieci nie mogą rozwalać poduszek,
- grać za długo na telefonie,
- gwałcić,
- jeść za dużo słodczy,
- jeździć po alkoholu,

² Dalej w nawiasie podajemy tylko ilość odpowiedzi.

³ Dodawane są konstrukcje w danym polu znaczeniowym, są to pojedyncze wypowiedzi. Komentarz do różnic semantycznych lub stylistycznych poniżej.

- kłócić się,
- marnować prądu,
- buntować się za bardzo,
- nie dbać o kondycję,
- nie modlić się,
- nie uważać podczas przejścia przez pasy,
- nie słuchać się mamy i innych ludzi,
- niszczyć,
- obnażać się w miejscach publicznych,
- obrażać innych,
- parkować na miejscu dla inwalidów,
- pluć,
- podłączać kabla do prądu,
- podpalać łąki,
- podpalać rzeczy w sposób niekontrolowany,
- posiadać broń bez pozwolenia,
- pouczać,
- prowadzić bez prawa jazdy,
- przechodzić na czerwonym świetle,
- przestępstw,
- pyskować,
- ranić innych nie tylko fizycznie, ale i psychicznie,
- robić czegoś bez zgody rodziców,
- robić głupich rzeczy,
- rzucać śmieci na ulicy,
- słuchać obcych,
- szantażować,
- szczypać,
- uciekać z domu,
- używać broni,
- wchodzić na czyjąś posesję bez pozwolenia,
- włamywać się,
- wyśmiewać się z innych,
- zaczepiać psa,
- zaśmiecać całej planety,
- złościć się,
- złych rzeczy.

Spróbujmy, podsumowując tę część, odpowiedzieć na pytanie, na który z poziomów aksjonormatywnych wskazują wypowiedzi dzieci. Zastosujemy w tym celu typologię zaproponowaną przez Janusza Mariańskiego.

System ogólny

Jak pisał Mariański, jest to system trwały, zawiera zasady i normy, które obowiązują niezależnie od zmiennego kontekstu społeczno-politycznego. Do systemu tego zaliczymy zatem te wartości deklarowane przez dzieci, które dotyczą zasad życia społecznego, obowiązujących także w czasie pandemii – w tym bowiem czasie zadałyśmy pytanie: Czego nie wolno⁴? Odpowiedzi dzieci podzielić tu można na kilka grup, obejmujących zasady:

- obowiązujące w społeczeństwie jako całości i dotyczące wszystkich członków danej grupy społecznej: *nie wolno kraść, zabijać, grozić, gwałcić*;
- obowiązujące głównie dorosłych członków społeczeństwa, związane z przestrzeganiem prawa: *nie wolno łamać prawa, przestępstw, używać broni, wchodzić na czyjąś posesję bez zezwolenia, włamywać się, posiadać broni bez zezwolenia*, w tym głównie obowiązujące na drodze: *nie wolno jeździć po alkoholu, nie uważać podczas przejścia przez pasy, parkować na miejscu dla inwalidów, prowadzić bez prawa jazdy, przechodzić na czerwonym świetle*;
- obowiązujące katolików, wynikające z dekalogu i zasad religijnych: *nie wolno kraść, zabijać, popełniać samobójstwa, nie modlić się*;
- obowiązujące uczniów, ustanowione przez szkołę jako instytucję zarządzającą tą sferą życia dziecka: *nie wolno ściągać, wagarować*;

Wymienione zasady dotyczą poziomu instytucjonalnego systemu aksjonormatywnego, regulowane są przez instytucje prawa, religii, nauki. Większość dotyczy wszystkich, głównie dorosłych, stanowią element socjalizacji dzieci do życia w społeczeństwie.

⁴ Wśród naszych respondentów były też dzieci, które nie były pewne, czego dotyczy pytanie:

- *Nie wiem, w jakim kontekście? Nie wolno bić, przeklinać, łamać prawa, przezywać, krzyczeć, bić się, przeszkadzać, używać broni.*
- *Przy czym? Zabijać, dużo rzeczy nie można robić, więcej niż można.*
- *Nie wiem, w jakiej dziedzinie.*

Prawdopodobnie to właśnie nowa rzeczywistość i związane z nią obowiązki i ograniczenia wpłynęły na możliwość dwukierunkowego rozumienia zakazu. Najpewniej, gdyby nie czas pandemii, dzieci potraktowałyby pytanie jednoznacznie. Ten istotny kontekst spowodował jednak wyraźne rozdzielenie zakazów na te znane dzieciom sprzed pandemii i związane z tym szczególnym dla ludzkości czasem.

System propagowany

W jego obrębie znajdują się te zasady, które dotyczą aktualnej sytuacji społecznej i jest przekazywany przez oficjalne kanały komunikacji społecznej. Zasady znajdujące się w nim można podzielić na dwie grupy: zakazy związane z wiekiem dziecka oraz z sytuacją pandemiczną.

1) Zakazy związane z aktualnym etapem życia dziecka, dostosowane do jest rozwoju, przekazywane przez rodziców i opiekunów prawnych: Grać za długo na telefonie, jeść za dużo słodczy, w tym:

a) chroniące go przez niebezpieczeństwem nie wolno: *bawić się w piłkę na dachu, bez pytania otwierać kominka, gdzie pali się ogień, dotykać piekarnika i ognia, brać narkotyków, brać używek*

b) dotyczące zachowań uznawanych za niekulturalne: *źle się zachowywać, ciągnąć za włosy, dłubać w nosie, przeklinać, bić się, wrzeszczeć/krzyczeć, przezywać, przeszkadzać, szarpać*

c) zakazy „domowe” dotyczące użytkowania wspólnej przestrzeni: dzieci nie mogą *rozwalać poduszek*

Wskazywane przez dzieci zakazy świadczą o ich niezwykle wnikliwej obserwacji rzeczywistości. Dzieci stworzyły swoisty katalog zachowań, wśród których najczęstszą odpowiedzią okazała się przemoc. Dzieci wdają się często w konfrontacje siłowe między sobą, w związku z czym są najpewniej za to często karcone przez opiekunów. Możliwe jest jednak wytłumaczenie dominowania takiej odpowiedzi warunkowane zupełnie inną perspektywą. Dzieci jako fizycznie słabsze od dorosłych boją się przemocy i nie chcą jej doświadczać. Wiedzą, że jest złem i krzywdą drugiego człowieka.

Gdybyśmy chcieli przyporządkować podane przez respondentów zakazy określonym kategoriom, znajdą się wśród nich chyba wszystkie z antropologicznego punktu widzenia – zarówno moralne, praktyczne, jak i religijne ([http://encyklopedia.naukowy.pl/Zakaz_\(antropologia\)](http://encyklopedia.naukowy.pl/Zakaz_(antropologia))).

Wymieniony „katalog przewinień” można również rozdzielić na trzy inne grupy:

- *Zalecenia i zakazy, wynikające z obserwacji dorosłych przez dzieci.*
- *Zalecenia i zakazy kierowane do dzieci.*
- *Zalecenia i zakazy funkcjonujące w danej kulturze niezależnie od grupy społecznej.*

Na bazie wypowiedzi naszych respondentów otrzymujemy sygnały o drobnych występkach, typowych dla zachowania dzieci (np. podchodzeniu do ognia w kominku, wejściu na posesję sąsiada czy plac zabaw w blokach z terenem prywatnym, granie na telefonie, zbyt długie korzystanie z komputera, zaczepianie psa, robienie głupich rzeczy, dłubanie w nosie), kolejne są

pokłosiem rad i chęci ochrony swoich dzieci przez rodziców (ostrzeżenia przed rozmową ze starszymi, uważne przechodzenie przez przejścia, reagowanie na krzyki dziecka, buntowanie się). Następne „grzechy” należą już do świata dorosłych, choć niektóre z nich mogą wynikać z uważnej i świadomej obserwacji rzeczywistości (parkowanie na miejscach dla inwalidów, jazda pod wpływem alkoholu, stosowanie używek, palenie papierosów, prowadzenie auta pod wpływem alkoholu, posiadanie broni bez pozwolenia). Lista zakazów ma z jednej strony charakter ogólnospołeczny i jest pokłosiem procesu socjalizacji najmłodszych, z drugiej zaś wiążą się one z indywidualnymi doświadczeniami poszczególnych respondentów. Część z nich może być zatem przedmiotem dyskusji w przestrzeni publicznej, część – udziałem osób z otoczenia dziecka. Co istotne, słuchając dzieci, niekiedy otrzymujemy dosyć jasne przekazy dotyczące światopoglądu rodziców. Kiedy dziecko mówi „nie wolno się nie modlić”, oczywiste jest, że pochodzi z wierzącej rodziny, która modlitwę czyni obowiązkiem. Jeśli dziecko uznaje za zakaz niedbanie o kondycję, może być to znak, że w jego rodzinie ogromną wagę przywiązuje się do aktywności fizycznej. Z wypowiedzi dzieci wnioskujemy, że nieobce im są problemy ekologiczne, na przykład zaśmiecanie planety. Zauważmy, że zakazy wymienione przez dzieci mają rangę wielkiej miary przewinień, inne banalnych, acz istotnych z perspektywy dziecka.

Czytając wypowiedzi badanych dzieci, możemy ponadto powiedzieć, za co w swoim życiu dzieci bywały karcone. Wymieniane przez nie naruszenia norm, zachowania dalekie od oczekiwań opiekunów czy akceptacji społecznej mają charakter bardzo indywidualny, różnorodność odpowiedzi nie powinna zatem zaskakiwać.

2) Zakazy związane z aktualną sytuacją społeczną (pandemią koronawirusa), przekazywane w głównie formie komunikatów medialnych. Pojawiają się one jako część systemu ogólnego, dzieci scalają rozmaite zakazy ogólne z tymi, które pojawiły się wraz z pandemią:

- *Bić, przeklinać, kraść, źle się zachowywać, popełniać samobójstwa, grozić, szantażować, gwałcić... to nie, no... tak, nie można gwałcić, **nie można nie nosić maseczki, nie dezynfekować rąk**, nie modlić się, niszczyć, psuć.*
- ***Nie wolno chodzić tam, gdzie są duże skupiska ludzi**, przeklinać, robić krzywdy, urażać innych, krzywdzić zwierząt, nie wolno dużo jeść fast foodów.*
- *Źle zachowywać się w stosunku do innych, **nie stosować się do ogólnych ustanowień**, nie dbać o zdrowie (nie dbać o to, co się je),*

nie uważać podczas przechodzenia przez pasy, nie dbać o kondycję, nie przestrzegać zasad higieny.

- *Wychodzić bez maseczki, zgromadzeń, na święta poza pięć osób, które przychodzą nie można mieć, imprezować, do szkoły chodzić, grać na lekcjach.*

Ostatnia grupa to wypowiedzi dzieci, które znaczenie „nie wolno” jednoznacznie skojarzyły z pandemią. To prawie połowa odpowiedzi w wywiadach. W tym odniesieniu pogrupowałyśmy wymienione przez dzieci zakazy.

Zdecydowanie najczęściej wymienianym zakazem okazało się chodzenie bez maseczki. Na konieczność jej noszenia zwróciło uwagę aż 31 dzieci. Spójrzmy na przykładowe wypowiedzi na nasze pytanie: Czego nie wolno robić?:

- *Nie można chodzić po mieście bez maseczki.*
- *Nie nosić maseczki.*
- *Nie można wychodzić bez maseczki na dwór.*
- *Nie wolno przybliżać się do ludzi bez maseczek.*
- *Zdejmować maseczki w miejscach publicznych.*

W dziesięciu odpowiedziach odnotowano doskwierający dzieciom zakaz spotykania się. Niektóre dzieci uszczegóławiają ten zakaz, jednak, co istotne, głównie o grono swoich znajomych, kolegów, rówieśników, rzadziej na członków rodziny:

- *Nie wolno spotykać się z rówieśnikami.*
- *Nie mogę spotkać się z koleżankami w szkole.*
- *Spotykać się z przyjaciółmi.*
- *Nie można spotykać się z kolegami.*
- *Spotykać się.*
- *Nie mogę spędzić świąt z dziadkami.*

Podobna liczba odpowiedzi wiąże zakazy z poczuciem straty co do spotkań w gronie bliskich. Dzieci uwypuklają zakaz organizowania zgromadzeń, skupisk ludzi, jedno z nich mówi o dozwolonej liczbie w skupiskach – do pięciu osób:

- *Wychodzić bez maseczki, zgromadzeń, na święta poza pięć osób, które przychodzą nie można mieć, imprezować, do szkoły chodzić, grać na lekcjach.*
- *Nie można robić dużych zgromadzeń.*
- *Zakaz zgromadzeń.*
- *W czasie pandemii nie wolno brać udziału w zgromadzeniach i nie nosić maseczek.*
- *Zgromadzeń, skupisk, wyjazdów, kontaktów.*

- *Koronawirus, maseczka, 2 metry odstępu, zgromadzenie.*

Nawet hasłowe odpowiedzi, których udzielały dzieci, świadczą o ich świadomości istnienia określonych obostrzeń. Być może powodem takiego formułowania myśli jest fakt, że, zwłaszcza na początku pandemii, komunikaty o tym, jak się zachowywać w obliczu tej nietypowej sytuacji, docierały do nas zewsząd, a dominowały w nich powtarzające się hasła, których celem było w lapidarnym, zwartym przekazie zobligowanie społeczeństw do podporządkowania się im. Zewnętrzne działania równie silnie jak na dorosłych, oddziałują na młodszych członków wspólnoty – dzieci. O tym, jaki wpływ na dzieci mają komunikaty związane z pandemią, świadczą też poniższe wypowiedzi:

- *Jak przepis mówi w telewizji, to nie wolno na dworze zdejmować maseczki.*
- *Nie wolno robić zgromadzeń w przestrzeni publicznej.*
- *Nie wolno dotykać okolic twarzy, a zwłaszcza ust, nosa, oczu. Nie wolno funkcjonować bez maseczki w przestrzeni publicznej.*
- *Zdejmować maseczki w miejscach publicznych.*
- *Nie wolno nie nosić maseczek, nie wolno łamać zasad bezpieczeństwa.*
- *Zakaz zgromadzeń, noszenie masek.*
- *Wszystkiego. Trzeba siedzieć w domu, tak jak rząd każe.*

Najmłodsi obywatele naszego państwa wykazują zatem sporo uwagi w związku z apelami dotyczącymi postępowania w dobie pandemii. Nieprzypadkowo zostały tu tak oficjalnie, urzędowo określone, mówią bowiem „przykładni obywatele”. Dzieci wypowiadające się w ten sposób czują się zobligowane do szanowania prawa. Doskonale, wręcz na pamięć, opanowały zasady funkcjonowania społecznego, czując respekt do władzy oraz do odgórnych ustaleń. Poważne traktowanie zasad ma niewątpliwie charakter powielania schematów – dzieci odtwarzają w zasadzie na co dzień słyszane wyrażenia – *przestrzeń publiczna, miejsca publiczne, zakaz zgromadzeń, łamać zasady bezpieczeństwa*. Można mieć obawy, czy dzieci w pełni rozumieją ich znaczenia, czy raczej „cytują” obostrzenia. Niezależnie od głębi ich rozumienia, nie ignorują ich. Znamienne jest też – w ostatniej wypowiedzi – słowo *wszystkiego*. Zakres ograniczeń jest w recepcji dziecka na tyle rozległy, że w zasadzie dotyka wszystkich obszarów życia, a w ten sposób rozumieć go można jako zakaz „wszystkiego”.

W wypowiedziach powyższych można było zauważyć, że respondenci zwracali uwagę nie tylko na obowiązek noszenia maseczek i zakaz

organizowania spotkań czy zgromadzeń. Dzieci mówiły też o ograniczeniach związanych z bliskością:

- *Nie można całować innych.*
- *Nie wolno się ciumać i przytulać.*

We wcześniej przytaczanej wypowiedzi dziecko zaznaczyło też zalecany dwumetrowy dystans społeczny, ściśle związany z ograniczeniem bliskości w rozumieniu relacji społecznych.

Wśród ograniczeń w odpowiedziach znalazł się też dotyk:

- *Nie dotykamy oczu, nosa, ust.*
- *Dotykać nosa, oczu, buzi, brać rąk do buzi.*
- *Nie wolno dotykać okolic twarzy, a zwłaszcza ust, nosa, oczu.*
- *Nie można brać rąk do buzi, rzeczy; nie wolno zdejmować maseczki.*
- *I nie można na kogoś kaszleć. Nie można dotykać maseczki. Nie można dotykać twarzy, jak się kaszle.*

Zauważmy – respondenci zostali w czasie pandemii uwrażliwieni na niebezpieczeństwo dotyku wielokierunkowo. Dostrzegają zagrożenie w dotykaniu ust, nosa, oczu – wskazywanych w informacjach o koronawirusie dróg zakażenia, wymieniają ponadto dotykane maseczki. Znamienna jest też odpowiedź jednego z dzieci – *nie można brać rąk do buzi, rzeczy*. To wymowna informacja o „niedorósłości” respondenta, ale i o typowym zachowaniu dzieci, które znacznie częściej niż dorośli zbliżają do ust różne rzeczy. Ostatnia przytoczona wypowiedź kieruje naszą uwagę na kolejny aspekt, o którym mówią dzieci, a są to zasady:

- *[nie wolno] nie przestrzegać zasad higieny.*
- *Łamać zasad bezpieczeństwa.*
- *Nie stosować się do zasad.*
- *Nie stosować się do ogólnych ustanowień.*

Za prawdopodobne można uznać, że to właśnie pandemia zdecydowała o tym, że dzieci zwróciły uwagę na obostrzenia czy regulacje dotyczące całego społeczeństwa.

Kilkoro respondentów mówi też o tym, że nie wolno chodzić do szkoły. Odniesienie takiego zakazu do czasu pandemii jest oczywiste, jeśli dziecko odniosło zakaz do czasu pandemii:

- *Nie wolno robić... chodzić do ludzi, do kina, do szkoły.*
- *Nie chodzi się do szkoły.*
- *Chodzić do szkoły.*

Pierwsza wypowiedź kieruje naszą uwagę na kolejne ograniczenie – szeroko rozumianą rozrywkę. Zgromadzony korpus badawczy pozwala ponadto dostrzec, że dzieciom zabrakło w pandemii wychodzenia z domu,

wyść do kina, wyjazdów za granicę, imprez. Dwoje respondentów zwróciło nawet uwagę na strajki. Na kształtowanie takiej świadomości mogły wpłynąć przekazy medialne, wydaje się jednak, że dobór wyświetlanych i wysłuchiwanych treści jest ściśle związany z otoczeniem, w którym wychowuje się dziecko, a to w sposób zdecydowany wpływa na wyostrzanie konkretnych problemów (choćby pamiętne strajki kobiet).

Podsumowanie

Podsumowując, możemy stwierdzić, że na pytanie: Czego nie wolno robić? dzieci najczęściej odpowiadają albo wymieniając rozmaite – jakże różnorodne – naruszenia norm, albo w odniesieniu do pandemii i koronawirusa. Tylko troje dzieci połączyło zakazy związane ze szczególnym czasem pandemii z ogólnymi, kilkoro natomiast poprosiło, jak przytoczono wyżej, o doprecyzowanie, na czym mają się skupić. Logiczne jest zatem, że dzieci rozróżniają zakazy znane do momentu ogłoszenia pandemii i po nim. Moment ogłoszenia pandemii stał się cezurą w identyfikacji **zakazów ogólnych**, dotyczących różnych płaszczyzn życia oraz **zakazów propagowanych** w określonym czasie, czyli stricte związanych z pandemią.

Dzieci zwracają uwagę na rozmaite ograniczenia, które przytoczone w pełnym wypisie tworzą pełny obraz istniejących zakazów. Oczywiście jest jednak, że nie każde dziecko mówi o licznych zakazach. Można przypuszczać, że mimo zwracania uwagi na wybrane zakazy, dzieci wiedzą o tym, czego nie wolno robić, znacznie więcej niż mówią i mają świadomość wachlarza istniejących ograniczeń. Wiąże się to niewątpliwie z wrażliwością konkretnego dziecka, jego emocjonalnością, ale też z działaniem otoczenia, docieraniem do umysłu dziecka głosu mediów, stanowi ponadto pokłosie bieżących doświadczeń oraz szczegółowości obserwacji. To, na co pierwszoplanowo zwracają uwagę poszczególni respondenci, ma zatem charakter subiektywny i bardzo zindywidualizowany. W jakościowym spojrzeniu na wyniki przeprowadzonego badania można stwierdzić, że:

- dzieci mają świadomość ograniczeń w życiu społecznym,
- precyzyjnie odróżniają dobro od zła, postawy moralne od niemoralnych, zachowanie poprawne czy normatywne od niepoprawnego/nienormatywnego,
- pandemia narzuciła rozumienie zakazu jako osobnego systemu ograniczeń związanych z nią związanych, czyniąc jednocześnie patrzenie na zakaz jako na dotyczący życia codziennego, poza-pandemicznego oraz zakaz związany z samą pandemią.

W wypowiedziach dzieci dominują dwa podsystemy systemu aksjologicznego: **ogólny**, dotyczący wszystkich członków społeczeństwa i obowiązujący niezależnie od przemian i warunków czasowych, oraz **propagowany** przez rodzinę, szkołę oraz media, obowiązujący w określonym okresie życia dziecka (w wieku przedszkolnym, szkolnym) lub w konkretnym czasie przemian społeczno-politycznych (np. w okresie pandemii albo strajku kobiet w Polsce). Ponieważ wszystkie przywołane powyżej wartości i antywartości zostały przez dzieci zwerbalizowane, to można je zaliczyć do systemu **percypowanego**, czyli uświadamianego przez dzieci. Werbalizacja jest świadectwem tejże świadomości dotyczącej zasad życia społecznego, zarówno etycznych, jak i moralnych oraz kulturalnych. Przeprowadzone przez nas badanie nie daje wglądu w system wartości akceptowanych i realizowanych, ponieważ jego celem było zbadanie świadomości dzieci, a nie ich opinii na temat danych zasad.

Bibliografia:

- Dyczewski, L. (1993). *Kultura polska w procesie przemian*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Budzyńska, E. (2012). Rząd czy nierząd? Socjologiczna refleksja nad kondycją moralną społeczeństwa polskiego. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica*, 40, 11-31.
- Mariański, J. (2006). *Socjologia moralności*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Znanecki, F. (1992). *Nauki o kulturze*. Warszawa: PWN.
- [http://encyklopedia.naukowy.pl/Zakaz_\(antropologia\)](http://encyklopedia.naukowy.pl/Zakaz_(antropologia)) (dostęp: 10.10.2021).